

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

239

Usługi społeczne wobec rodziny

pod redakcją

Adama Kubowa

Joanny Szczepaniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2011

Recenzenci: Katarzyna Zamorska, Józef Zarzeczny

Redaktor Wydawnictwa: Dorota Pitulec

Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja dofinansowana przez Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia opublikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-244-4

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. O roli usług społecznych wobec rodziny – rozważania teoretyczne i koncepcyjne w kontekście wybranych problemów społeczno-ekonomicznych

Sławomir Maciejewski , Dobro rodziny a konstytucyjne zadania państwa.....	13
Maria Gagacka , Aktywna polityka społeczna i ekonomia społeczna jako instrumenty wsparcia rodzin.....	24
Adam Kubów , Usługi społeczne w gospodarce rynkowej.....	41
Joanna Szczepaniak , Miejsce usług społecznych w polityce społecznej wobec rodziny – uwarunkowania i dylematy rozwoju.....	56
Dariusz Szrejder , Animacyjna funkcja usług społecznych na rzecz rodziny..	73
Marta Makuch , Usługi społeczne a problemy rynku pracy w XXI wieku. Polska na tle polityki Unii Europejskiej.....	80
Stanisław Kamiński , Usługi społeczne a ich odbiorcy.....	93

Część 2. Usługi społeczne w lokalnej polityce społecznej – diagnoza i przykłady

Beata Ziębińska , Wsparcie rodzin przez ośrodki pomocy społecznej. Analiza statystyk z lat 2001-2010.....	105
Jacek Pluta , Usługi społeczne i praca socjalna a praktyka funkcjonowania ośrodka pomocy społecznej.....	120
Emilia Nassalska , Wsparcie społeczne dla ubogich kobiet.....	130
Andrzej Gołębiowski , Lokalny system wsparcia dla rodzin dotkniętych chorobą alkoholową.....	141
Renata Maciejewska , Sytuacja życiowa oraz formy pomocy bezdomnym kobietom na Lubelszczyźnie.....	150

Część 3. Usługi społeczne w kontekście wybranych problemów dzieci i ich rodzin

Dorota Moroń , Zmiany w zakresie instytucjonalnej opieki nad dziećmi do lat trzech w Polsce.....	165
Aleksandra Gromelska , Realizacja świadczeń w zakresie leczenia uzdrowiskowego dzieci w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem województwa dolnośląskiego).....	177

Maja Piotrowska , Jak pomóc dziecku w obliczu rozwodu rodziców? Poradnictwo i mediacje dla rozwodzących się rodziców.....	188
Krystyna Skurjat , Dialog pozorny jako zagrożenie porozumienia w rodzinie	201
Marzena Sendyk , Praca z rodzinami dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej.....	214
Katarzyna Milek , Zabawa w profilaktyce i eliminowaniu problemów emocjonalnych dziecka i wspierania rodziny	224
Małgorzata Wróbel , Wpływ warunków mieszkaniowych na dzietność w miastach 100-tysięcznych i większych w Polsce w latach 1998-2008.....	234

Część 4. Usługi społeczne wobec osób niesamodzielnych i starszych – stan i postulowane rozwiązania

Mateusz Błaszczyk , Usługi opiekuńcze i społeczne jako wsparcie rodzin osób niesamodzielnych.....	253
Izabela Buchowicz , Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w polskim systemie edukacji.....	268
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Edukacja podstawowa dziecka niepełnosprawnego w polskim systemie oświaty	277
Bożena Kołaczek , Usługi edukacyjne i opiekuńcze dla dzieci niepełnosprawnych.....	286
Olga Kowalczyk , Usługi pomocy osobistej jako wsparcie rodzin z osobami niepełnosprawnymi.....	298
Krystyna Gilga , Usługi społeczne na rzecz studentów niepełnosprawnych ...	304
Ewa Janion , Przeciwdziałanie zjawiskom wykluczenia społecznego i braku aktywności zawodowej rodziców dzieci niepełnosprawnych. Usługi Akademickiego Klubu Integracji Społecznej w Zielonej Górze.....	313
Jolanta Lipińska-Lokś , Działania Stowarzyszenia Pomocy Osobom Autystycznym „Dalej Razem” jako przykład inicjatywy społecznej na rzecz osób z autyzmem i ich rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym ...	323
Stella Grotowska , Stary człowiek i jego rodzina w niestabilnych czasach. Uwagi na marginesie rozważań o usługach społecznych wobec rodziny	332
Łukasz Jurek , Usługi społeczne wobec rodzin z niesamodzielnym seniorem	341
Maria Łuszczynska , Usługi społeczne dla rodziny seniorskiej – stan obecny i perspektywy rozwojowe	352

Summaries

Part 1. On the role of social services towards family – theoretical and creative discussions in the context of selected socio-economic problems

Sławomir Maciejewski , The good of the family and the constitutional tasks of the state.....	23
Maria Gagacka , Active social policy and social economy as forms of support of families.....	40
Adam Kubów , Social services in market economy.....	55
Joanna Szczepaniak , Place of social services in social policy to family – conditions and dilemmas of development.....	72
Dariusz Szrejder , Animation function of social services for families.....	79
Marta Makuch , Social services vs. challenges and problems of labour market in the XXI st century. Poland compared to the policy of the European Union.....	92
Stanisław Kamiński , Social services and their recipients.....	101

Part 2. Social services in the local social policy – diagnosis and examples

Beata Ziębińska , Assistance provided to families by public assistance centres. An analysis of statistics for the years 2001-2010.....	119
Jacek Pluta , Social services and social work vs. welfare center practical functioning.....	129
Emilia Nassalska , Social support for poor women.....	140
Andrzej Gołębiowski , System of local support for families affected by alcoholism.....	149
Renata Maciejewska , Life situation and forms of assistance to homeless women in Lubelski region.....	161

Part 3. Social services in the context of selected problems of children and their families

Dorota Moroń , Changes in institutional care for a child up to three years in Poland.....	176
Aleksandra Gromelska , Implementation of services within the scope of health resort treatment of children in Poland (with a special focus of Lower Silesia voivodeship).....	187
Maja Piotrowska , How to help a child in the face of their parents divorce? Counselling and mediation for divorcing parents.....	200
Krystyna Skurjat , Illusory dialogue as a threat of agreement in the family...	213

Marzena Sendyk , Work with families of children placed in foster and residential care.....	223
Katarzyna Milek , Play in the prevention and elimination of emotional problems of the child and family support	233
Małgorzata Wróbel , Influence of housing on total fertility rate in Polish cities of 100 thousand and more inhabitants classified according to the regions in the years 1998-2008.....	250

Part 4. Social services towards dependent and elderly persons – state and postulated solutions

Mateusz Błaszczyk , Social care services as a family caregivers support.....	267
Izabela Buchowicz , Pupils with special educational needs in the Polish educational system.....	276
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Primary education of a disabled child in the Polish educational system.....	285
Bożena Kołaczek , Attendance and education services for disabled children..	297
Olga Kowalczyk , Personal assistance services as a support for families with the disabled	303
Krystyna Gilga , Social services for disabled students	312
Ewa Janion , Counteraction to the phenomena of social exclusion and the absence of the vocational activities among parents with disabled children. The offer of The Academic Integration Club in Zielona Góra	322
Jolanta Lipińska-Lokś , Actions of the autistic people help association "Together forward" as an example of social initiatives for people at risk of social exclusion and their families.....	331
Stella Grotowska , Older man and his family in turbulent times. Remarks on the margin of the discussion about social services	340
Łukasz Jurek , Social services towards families with dependent elderly	351
Maria Łuszczynska , Social services for elderly families – <i>status quo</i> and perspectives.....	362

Stella Grotowska

Uniwersytet Wrocławski

STARY CZŁOWIEK I JEGO RODZINA W NIESTABILNYCH CZASACH. UWAGI NA MARGINESIE ROZWAŻAŃ O USŁUGACH SPOŁECZNYCH WOBEC RODZINY

Streszczenie: W niniejszym artykule autorka zwraca uwagę na kilka kwestii określających dziś funkcjonowanie seniorów w relacjach rodzinnych, od struktury gospodarstw domowych, w których żyją, i ich sytuacji materialnej, po najważniejsze dostępne dla nich role społeczne. W obliczu współczesnych przemian społecznych można postawić pytania: Czy zmieniająca się rodzina może zagwarantować najstarszym pokoleniom godną starość? Na czym polegają jej przekształcenia? Jakie są ich konsekwencje dla starszych ludzi? Do jakiej wizji rodziny powinna się odwoływać polityka społeczna wobec tej kategorii?

Słowa kluczowe: rodzina, ludzie starsi, rodzina w przemianie, role społeczne w starości.

1. Wstęp

W świadomości polskiego społeczeństwa rodzina jest środowiskiem najbardziej przyjaznym seniorom¹. Podobnie liczni badacze postrzegają ją jako przestrzeń zaspokajania wielu potrzeb społecznych i psychicznych, np. bezpieczeństwa, uznania czy też podtrzymywania poczucia własnej wartości². Jednak w miarę zmniejszania się rozmiarów rodziny i wzrostu mobilności nasila się problem opieki nad seniorami i zagwarantowania im godnej starości. Nie dotyczy to tylko związanych z coraz dłuższym życiem problemów pielęgnacji czy pomocy w czynnościach codziennych, ale zapewnienia starszym ludziom udziału w społeczności lokalnej. Wśród osób wspierających seniorów na co dzień przeważają członkowie własnego gospodarstwa domowego lub najbliżsi krewni, można więc sądzić, że podmioty polityki społecznej powinny się koncentrować na rodzinach sprawujących opiekę nad starszymi osobami³. W niniejszym

¹ K. Wądołowska, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, CBOS, Warszawa 2009, s. 6.

² Np. J. Starega-Piasek, *O niektórych mitach wokół starych ludzi i starości*, [w:] M. Halicka, J. Halicki, *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 133.

³ P. Błędowski, *Osoby starsze w środowisku lokalnym – lokalna polityka wobec osób starszych i ich partycypacja w życiu społecznym*, [w:] D. Graniewska, *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Uwarunkowania demograficzne i społeczne*, IPISS, Warszawa 2004, s. 80.

tekście chciałabym zwrócić uwagę na kilka kwestii określających funkcjonowanie seniorów w relacjach rodzinnych, od struktury gospodarstw domowych, w których żyją, i ich sytuacji materialnej, po najważniejszą dostępną dla nich rolę dziadków.

2. Przemiany rodziny jako instytucji społecznej

Rewolucja technologiczna oraz towarzyszące jej niestabilne, sfragmentaryzowane formy organizacji społecznej stworzyły rodzaje istoty ludzkiej – mężczyznę i kobietę, którzy muszą sprostać określonym wyzwaniom: 1) krótkotrwałości relacji niezakorzenionych w ramach stabilnych instytucji, 2) dezaktualizacji umiejętności i wiedzy, 3) rezygnacji z przeszłości, zwłaszcza z oczekiwania, że wcześniejsze zasługi zagwarantują utrzymanie obecnie⁴.

Proces indywidualizacji rozszerza się na rodzinę, której związek z biografią jednostki ulega rozluźnieniu, co materializuje się jako rozwód, powtórne małżeństwo, partnerstwo, samotne rodzicielstwo, słowem – pluralizm form rodzinnego życia składających się na nieciągłość historii życia. Beck i Beck-Gernsheim⁵ dowodzą, że więzi rodzinne stają się warunkowe, kruche, obarczone ryzykiem, przekształcając się ze wspólnoty potrzeb, której nieodłącznym elementem są zobowiązania, w powinowactwo z wyboru. Relacje rodzinne – podobnie jak inne relacje społeczne – funkcjonują jak krótkoterminowe transakcje, a nie długotrwałe związki. Transformacje strukturalne sprawiają, że sformułowane przez poprzednie generacje oczekiwania związane z rolami rodzinnymi, obejmujące także relacje międzygeneracyjne, okazują się przestarzałe. Można więc sądzić, że współczesne pokolenia dorosłych nie zostały adekwatnie przygotowane do ponoszenia odpowiedzialności za starzejących się rodziców⁶.

Konsekwencje tych przekształceń często bywają przez badaczy określane wartościującym mianem „dysfunkcji”. Poniżej zasygnalizuję krótko dwa przykłady takich zjawisk obecne w życiu współczesnych seniorów – rozwody i „eurosieroctwo”.

Według GUS w 2009 r. w Polsce na 1000 małżeństw przypadało 7,3 rozwodów, a na 1000 nowo zawartych małżeństw przez rozwód zostało rozwiązanych 260,6. Jak twierdzą badacze, pozostawanie w związku małżeńskim jest korzystne dla jakości życia ludzi starszych – małżonkowie żyją dłużej niż osoby stanu wolnego, rzadziej korzystają z opieki instytucjonalnej oraz charakteryzuje ich lepszy stan zdrowia⁷. Tymczasem w ostatnich kilkudziesięciu latach rosła także liczba osób rozwodzących się w starszym wieku. Choć rozwodnicy byli najmniej liczną katego-

⁴ R. Sennett, *Kultura nowego kapitalizmu*, przeł. G. Brzozowski, K. Osłowski, Muza SA, Warszawa 2006, s. 7.

⁵ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Cambridge 1995, s. 98.

⁶ E.S. Johnson, D.L. Spence, *Adult children and their aging parents: an intervention program*, „Family Relations” 1982, nr 1, s. 115-122, <http://www.jstor.org/stable/584209> (22.10.2011).

⁷ D. Kałuża, *Nowożeńcy w „późnym wieku”*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010, s. 304.

rią pośród seniorów, to w porównaniu z innymi kategoriami stanu cywilnego charakteryzowała się ona największą dynamiką⁸. Ponadto w latach 1970-2008 spadła o 28% liczba seniorów zawierających związki małżeńskie⁹.

Nowym zjawiskiem jest „eurosieroctwo”, które pojawiło się w Polsce w konsekwencji zagranicznych wyjazdów zarobkowych. Nieletnie wnuki pozostają pod opieką dziadków¹⁰, podczas gdy zwyczajowo opieka nad potrzebującymi członkami rodziny sprawowana jest przez *sandwich generation*, średnie pokolenie. Gdy jest ono nieobecne, a w domu wystąpi sytuacja kryzysowa, np. załamanie zdrowotne dziadków, dochodzi do odwrócenia ról. Nieletnie wnuki podejmują wówczas opiekę nad nimi, co w połączeniu z obowiązkami szkolnymi stanowi duże obciążenie wywołujące wiele negatywnych konsekwencji¹¹.

3. Struktura rodzin ludzi starszych i ich sytuacja materialna

Wśród gospodarstw domowych ludzi starszych przeważają jedno- i dwuosobowe, złożone wyłącznie z przedstawicieli jednego pokolenia. Z badań CBOS przeprowadzonych w 2007 r. wiadomo, że 38% osób powyżej 60 roku mieszkało samotnie, a 36% z inną starszą osobą. We wspólnym gospodarstwie domowym z dziećmi żyje 15% badanych, a dodatkowo z wnukami lub innymi osobami – 11%. W 2009 r. 66% respondentów tego samego ośrodka badawczego zadeklarowało preferencję dla mieszkania we własnym domu i okazjonalnego korzystania z pomocy rodziny lub przyjaciół¹². Wskazuje to na świadome realizowanie „intymności na dystans”, czyli ograniczanie wspólnego zamieszkiwania młodszych pokoleń ze starszymi. Rodziny wielopokoleniowe są w Polsce rzadko urzeczywistniającą się formą życia rodzinnego.

Dzieje się tak, mimo że z wielkością gospodarstwa domowego łączy się sytuacja materialna starszych osób: najlepsza jest w jednopokoleniowych rodzinach dwuosobowych, najgorsza w jednoosobowych. 48% osób mieszkających samotnie deklaruje, że żyje skromnie i musi na co dzień oszczędzać (tak samo uważa 41% ogółu respondentów w starszym wieku), 9% ma poczucie, że żyje bardzo biednie (opinie taką wyraża 6% wszystkich badanych seniorów). Znacznie lepiej przedstawia się sytuacja materialna dwuosobowych rodzin jednopokoleniowych – 63% zgodziło się z twierdzeniem, że żyje na średnim poziomie i nie musi na co dzień bardzo oszczędzać (46% wszystkich osób starszych objętych badaniami). Między tymi biegunami

⁸ Tamże, s. 295.

⁹ Tamże, s. 292.

¹⁰ Do kategorii „eurosierot” należą również osoby starsze wymagające opieki, których dorosłe dzieci są nieobecne.

¹¹ J. Twardowska-Rajewska, A. Waligóra, *Opieka nad niesprawnym seniorem rodzinie. Jakość życia*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku. Ku aktywności*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010, s. 261.

¹² K. Wądołowska, *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, BS/2/2010, CBOS, Warszawa 2010, s. 3.

znajdują się gospodarstwa wieloosobowe, które bez oszczędzania mogą sobie pozwolić na konieczne wydatki¹³.

Warunki i jakość życia Polaków są zróżnicowane, a ludzie starzy nie należą do beneficjentów polskiej transformacji ustrojowej, w ich przypadku kumulują się w różnych wymiarach negatywne zjawiska określające ogólny wskaźnik jakości życia. Najniższa jakość życia charakteryzuje m.in. takie kategorie społeczne, jak: renciści, osoby owdowiałe, samotne, rozwiedzione, w starszym wieku, słabo wykształcone¹⁴.

O sytuacji dochodowej świadczy również poziom i struktura wydatków. Pierwszorzędne znaczenie ma zaspokojenie potrzeb podstawowych, jak żywność oraz opłaty mieszkaniowe. Według samooceny badanych osób w najtrudniejszym położeniu znaleźli się renciści – 85% gospodarstw domowych uznało, że z trudnością wiąże koniec z końcem. Ponadto gospodarstwa rencistów i emerytów najgorzej oceniły swoją sytuację: jako złą lub bardzo złą postrzegało ją 42,4% gospodarstw rencistów i 21,5% emerytów¹⁵.

Ludzie starsi mają niewielkie możliwości poprawy swoich warunków życiowych. Według GUS-u w II kwartale 2011 r. współczynnik aktywności zawodowej dla osób w wieku 60/65 lat i więcej wyniósł 6,6%. Prawdziwe jest stwierdzenie, że choć sytuacja materialna skłania ludzi starszych do podejmowania pracy zarobkowej, to uregulowania prawne oraz nacisk społeczny raczej ich z rynku pracy eliminują¹⁶. W przypadku seniorów nakładają się na siebie dwa czynniki. Pierwszy z nich – bezrobocie – dotyczy wszystkich uczestników rynku pracy (choć istnieją kategorie szczególnie zagrożone), drugi jest specyficzny dla tej grupy. Wiek w nowoczesnej gospodarce wiąże się bowiem z nieprzydatnością społeczną, utrudniając funkcjonowanie w roli pracownika. Podłożem *ageizmu* jest „wymieranie umiejętności” i związana z tym konieczność doszkalania się kilkakrotnie w czasie trwania kariery zawodowej. Z punktu widzenia ekonomii rynku pracy zatrudnienie młodego pracownika jest dla organizacji korzystniejsze: jego wiedza jest bardziej na czasie, ale pobiera on

¹³ Tamże, s. 6.

¹⁴ J. Czapiński, *Podsumowanie*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009, s. 345-355.

¹⁵ 21,4% gospodarstw pracowników na stanowiskach robotniczych, 7,6% na stanowiskach nierobotniczych, 12,6% gospodarstw rolników oraz 6,5% pracujących na własny rachunek.

¹⁶ B. Synak, *Człowiek stary i jego rodzina w zmieniającej się rzeczywistości ekonomicznej w Polsce*, „Problemy Rodziny” 1992, nr 1, s. 7. Przykładem takiego działania jest przyjęta w 2011 r. nowelizacja ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z FUS, zgodnie z którą ok. 50 tys. pracujących emerytów powinno w określonym terminie zwolnić się z pracy, w przeciwnym wypadku ZUS zawiesi im wypłatę emerytury. Z ustawy nie wynika zakaz łączenia pracy i pobierania emerytury, ale nakaz zwolnienia z pracy z dniem uzyskania uprawnień emerytalnych, po czym może nastąpić powtórne zatrudnienie u tego samego lub innego pracodawcy. Przepisy tej ustawy uderzają głównie w pracowników administracji publicznej, którzy pozostali na swoich stanowiskach, pobierając jednocześnie emeryturę, w przedsiębiorstwach praca emerytów odbywa się częściej na podstawie umów cywilnoprawnych.

niższe wynagrodzenie. Atutem młodych jest też niedoświadczenie i niska pozycja w firmie, co powstrzymuje ich od wyrażania niezadowolenia i krytyki. Preferencje dla młodych pracowników są widoczne we wszystkich branżach, najbardziej w najnowocześniejszych, których szybki rozwój wymaga przede wszystkim mobilności i dyspozycyjności¹⁷.

4. Podstawowe role rodzinne – dziadkowie

Spoleczna izolacja osób starszych, w szczególności mieszkających w pojedynkę, może być przezwyciężona przez podtrzymywanie sieci rodziny i kręgu przyjaciół. W obrębie pierwszej z nich seniorzy dostarczają zwykle dóbr materialnych i pomocy w opiece nad dziećmi¹⁸. C. Victor za jedną z podstawowych ról rodzinnych w starszym wieku uznaje rolę babci lub dziadka¹⁹. Kluczowe dla wcześniejszej fazy biografii role rodzicielskie, chociaż odgrywane przez całe życie, w tym okresie zmieniają swój charakter i tracą na znaczeniu²⁰.

Przekonanie, że ludzie starsi są potrzebni, jest jasno skryształowane w świadomości polskiego społeczeństwa. Najważniejsza funkcja, jaką mają do spełnienia, sytuuje się w sferze prywatnej. Polacy chętnie dzielą się opinią, że w ich własnym życiu dziadkowie odegrali ważną rolę – sądzi tak 56%. Odsetek osób wyrażających takie przekonanie zwiększa się wraz z poziomem wykształcenia i samoocena sytuacji materialnej. Respondenci podnoszą ogromne znaczenie roli dziadków, która polega m.in. na poświęcaniu wnukom czasu – 97% oraz przekazywaniu doświadczenia i wiedzy – 95%²¹. Mocno związani z dziadkami są szczególnie ludzie młodzi w wieku do 35 lat²².

Jak można przypuszczać, znaczenie dziadków dla wychowania wnuków jest dziś większe niż kiedykolwiek. Rodzina jest podstawową instytucją pierwotnej socjalizacji, w której zdobywa się doświadczenia umożliwiające uczestnictwo społeczne. Współcześnie pole takich doświadczeń jest znacznie zawężone – dziecko, które nie ma rodzeństwa, nie uczy się wyrażania własnego stanowiska, obrony interesów, szukania sojuszników, zawiązywania koalicji, czyli praktycznych umiejętności quasi-politycznych²³. Obecność dziadków rozszerza zakres dostępnych dla wnuków relacji społecznych.

¹⁷ R. Sennett, wyd. cyt., s. 78-79.

¹⁸ J. Mucha, Ł. Krzyżowski, *Aging in Poland at the Dawn of the 21st Century*, "Polish Sociological Review" 2010, no. 2, s. 252.

¹⁹ C. Victor, *The Social Context of Ageing*, Routledge, London, New York 2005, s. 190-194.

²⁰ A. Maciarz, *Macierzyństwo w okresie starości*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2008, s. 149.

²¹ K. Wądołowska, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, BS/157/2009, CBOS, Warszawa 2009, s. 3.

²² J. Szczepańska, *Co im zawdzięczamy? Opinie w przeddzień święta babć i dziadków*, CBOS, Warszawa 2008, s. 2.

²³ A. Giza-Poleszczuk, wyd. cyt., s. 275

Z kolei osobom starszym relacje rodzinne, szczególnie kontakty z wnukami, mogą dawać satysfakcję. Jednak nie zawsze układają się one dobrze i wywołują wyłącznie pozytywne przeżycia. Ludzi starszych martwi nieraz sytuacja finansowa młodszych członków rodziny, ich słabe zdrowie lub problemy osobiste, np. rozpad małżeństwa²⁴. Ponadto badania pedagogów i psychologów pokazują, że relacje między wnukami a dziadkami ewoluują wraz z wiekiem dziecka. Wnuki w okresie przedszkolnym i szkolnym darzą dziadków sympatią i szacunkiem, ale wśród młodzieży akademickiej około jedna trzecia przejawia w stosunku do dziadków postawy negatywne²⁵. Jedno z możliwych wyjaśnień niechęci wobec osób starszych znajduje się w analizach M. Mead²⁶, która opisuje powiększający się rozdźwięk między generacjami, U. Beck²⁷ zaś dostrzega przepaść oddzielającą nie tylko pokolenia, ale wszystkich członków rodziny od siebie nawzajem. W rezultacie postępującej indywidualizacji rodzina przestaje być jednością – uderzają w nią instytucjonalne sprzeczności współczesnego społeczeństwa, które objawiają się jako niemożność pogodzenia wymagań kierowanych do jednostek.

Wytwarzanie dystansu między pokoleniami, zachwianie poczucia odpowiedzialności i zaufania charakteryzuje, zdaniem Z. Bauman, kulturę płynnej nowoczesności, która legitymizuje osłabienie władzy rodzicielskiej. Ofiarą takiego podejścia do rodziny jest więź międzypokoleniowa, a w rezultacie zanikania odpowiedzialności pojawia się niezdolność do brania na siebie zobowiązań²⁸. Współczesne formy relacji rodzinnych opierają się na zinstrumentalizowanych, powierzchownych kontaktach, w których pośrednikiem jest rynek konsumencki, zmieniający każdą uroczystość rodzinną lub religijną w okazję do obdarowywania się prezentami²⁹.

Z tego punktu widzenia ciekawe interpretacje nasuwają dane GUS-u dotyczące wspomaganiania innych członków rodziny, np. usamodzielnionych dzieci, przez gospodarstwa domowe emerytów, którzy okazują się hojniejsi niż kategorie społeczne osiągające znacznie wyższe dochody. Z badań budżetów domowych przeprowadzonych w 2010 r. wynika, że kwota mieszcząca się w kategorii „pozostałe wydatki, w tym dary przekazane innym gospodarstwom domowym” wyniosła dla gospodarstw emeryckich 55,32 zł na osobę. Choć suma ta wydaje się niewielka, to przewyższa kwoty przeznaczane na ten sam cel w innych typach gospodarstw – pracujący na własny rachunek deklarowali 42,27 zł, rolnicy 33,02, pracownicy na stanowi-

²⁴ Z. Gabriel, A. Bowling, *Quality of life from the perspective of older people*, „Aging and Society” 2004, no. 24, s. 679.

²⁵ M. Sendyk, *Osoby starsze w roli dziadków*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2008, s. 157.

²⁶ M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

²⁷ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.

²⁸ Z. Bauman, *Żyjąc w czasie pożyczonym*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010, s. 266-269.

²⁹ Tamże, s. 269.

skach nierobotniczych – 53,71 zł. Jest to jeden z nielicznych przypadków, gdy rodziny emerytów deklarują większe wydatki niż inne rodzaje gospodarstw domowych³⁰.

W polskich warunkach rola babci lub dziadka jest jedną z niewielu ról dostępnych dla seniorów. Jak zauważa W. Burszta, może się to wiązać z zawężeniem uczestnictwa społecznego do „życia dla innych”. Istnieje społeczna presja, aby szczęście w starszym wieku odnajdywać w kontekście rodzinnym, a poszukiwanie go w innych sferach wręcz nie przystoi³¹. Jak wskazuje A.M. Rose, wykluczenie ludzi starych ze znacznych obszarów życia społecznego jest konsekwencją powstania instytucji przeznaczonych tylko dla nich. Budują one w świadomości społecznej, nie wyłączając świadomości samych osób starszych, granicę oddzielającą tę kategorię od pozostałych: skoro mogą istnieć instytucje przeznaczone tylko dla nich, to istnieją też sfery życia zbiorowego, gdzie wstęp mają wyłącznie ludzie np. w średnim wieku³². W polskich realiach funkcję taką może pełnić rodzina i przypisanie seniorów do instytucji dziadków. Rola ta uchodzi za podstawową w okresie starości i wyznacza zakres społecznych oczekiwań, wśród których pierwsze miejsce zajmuje poświęcenie dla najmłodszego pokolenia. Tym samym wskazuje ona właściwy dla starszych ludzi styl życia, obszar zainteresowań, redukując przestrzeń tego, co wspólne z innymi kategoriami społecznymi. Według A. Kotlarskiej-Michalskiej, polscy emeryci obawiają się, że będą ciężarem dla swoich dzieci, oraz deklarują chęć bycia samowystarczalnymi i niezależnymi od innych, a w rodzinie przyjmują rolę dawcy, nie biorcy, na różne sposoby udzielając pomocy³³. Taka postawa wobec własnej przyszłości pokazuje, że z odgrywania roli dziadków nie wynika automatycznie odwzajemnienie zobowiązań wobec seniorów przez dzieci i wnuki. Z jednej strony ludzie starsi funkcjonują w przestrzeni społecznej w dużym stopniu ograniczonej do rodziny i ról babci/dziadka, z drugiej – role te nie gwarantują niczego na przyszłość.

Można powiedzieć, że Polacy – zarówno młodszy, jak i starszy – chętnie widzą przedstawicieli starszego pokolenia w roli dziadków. Koncentracja ludzi starszych na tych rolach w istniejących uwarunkowaniach ekonomicznych i kulturowych oznacza, że nie funkcjonują na rynku pracy (i nie mają szans poprawy swojego położenia materialnego), przy braku pewności uzyskania w przyszłości pomocy od dzieci i wnuków.

³⁰ *Budżety gospodarstw domowych w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011, s. 103.

³¹ W. Burszta, *Starość w kulturze*, [w:] L. Leońska (red.) *Profile starości*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2000, s. 64.

³² M. Niezabitowski, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego*, Śląsk, Katowice 2007, s. 127.

³³ A. Kotlarska-Michalska, *Starość w aspekcie socjologicznym*, [w:] L. Leońska (red.), *Profile starości*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2000, s. 91.

5. Uwagi końcowe

Refleksja, jaka nasuwa się na zakończenie, wiąże się z trudnością określenia adresata usług społecznych – starego człowieka jako jednostki czy jego rodziny. Łączy się z tym interesujące zagadnienie antyspołeczności, dysfunkcyjności tego rodzaju usług, które, jak można by sądzić, utrwalają niepożądane zjawiska, jak np. bezradność. Patrząc z tej perspektywy na położenie ludzi starszych, można zauważyć, że wzrost zapotrzebowania na nie wynika z kurczącego się zakresu odpowiedzialności, jaką ludzie chcą ponosić za członków rodziny. Nawet jeśli starsze osoby angażują się w życie rodzinne, w głównej możliwej dla nich do podjęcia roli dziadka/babci, nie mają poczucia uczestniczenia w ekwiwalentnej wymianie. Z tego powodu (i mimo prorodzinnej retoryki) doświadczają ryzyka związanego z niesprawnością czy chorobą, obawiając się obciążania dzieci i wnuków opieką nad nimi w przyszłości. Dotyczy to zarówno osób żyjących w pojedynkę, jak i we wspólnych gospodarstwach domowych.

Literatura

- Bauman Z., *Żyjąc w czasie pożyczonym*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- Beck U., Beck-Gernsheim E., *The Normal Chaos of Love*, Polity Press, Cambridge 1995.
- Błędowski P., *Osoby starsze w środowisku lokalnym – lokalna polityka wobec osób starszych i ich partycypacja w życiu społecznym*, [w:] D. Graniewska, *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Uwarunkowania demograficzne i społeczne*, IPISS, Warszawa 2004.
- Budżety gospodarstw domowych w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011.
- Burszta W., *Starość w kulturze*, [w:] L. Leońska (red.), *Profile starości*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2000.
- Czapiński J., *Podsumowanie*, [w:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
- Gabriel Z., Bowling A., *Quality of life from the perspective of older people*, “Aging and Society” 2004, no. 24.
- Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a system społeczny. Reprodukcyjność i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Johnson E.S., Spence D.L., *Adult children and their aging parents: An intervention program*, “Family Relations” 1982, no. 1, <http://www.jstor.org/stable/584209> (22.10.2011).
- Kałuża D., *Nowożeńcy w „późnym wieku*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010.
- Kotlarska-Michalska A., *Starość w aspekcie socjologicznym*, [w:] L. Leońska (red.) *Profile starości*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2000.
- Maciarz A., *Macierzyństwo w okresie starości*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2008.
- Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, PWN, Warszawa 2000.
- Mucha J., Krzyżowski Ł., *Aging in Poland at the Dawn of the 21st Century*, “Polish Sociological Review” 2010, nr 2.

- Niezabitowski M., *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego*, Śląsk, Katowice 2007.
- Sendyk M., *Osoby starsze w roli dziadków*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2008.
- Sennett R., *Kultura nowego kapitalizmu*, przeł. G. Brzozowski, K. Osłowski, Muza SA, Warszawa 2006.
- Staręga-Piasek J., *O niektórych mitach wokół starych ludzi i starości*, [w:] M. Halicka, J. Halicki, *Zostawić ślad na ziemi*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006.
- Synak B., *Człowiek stary i jego rodzina w zmieniającej się rzeczywistości ekonomicznej w Polsce*, „Problemy Rodziny” 1992, nr 1.
- Szczepańska J., *Co im zawdzięczamy? Opinie w przeddzień święta babć i dziadków*, BS/3/2008, CBOS, Warszawa 2008.
- Twardowska-Rajewska J., Waligóra A., *Opieka nad niesprawnym seniorem w rodzinie. Jakość życia*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku. Ku aktywności*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010.
- Victor C., *The Social Context of Ageing*, Routledge, London, New York 2005.
- Wądołowska K., *Obraz typowego Polaka w starszym wieku. Komunikat z badań*, BS/2/2010, CBOS, Warszawa 2010.
- Wądołowska K., *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, BS/157/2009, CBOS, Warszawa 2009.

OLDER MAN AND HIS FAMILY IN TURBULENT TIMES. REMARKS ON THE MARGIN OF THE DISCUSSION ABOUT SOCIAL SERVICES

Summary: In this article the author focuses on several issues decisive for social functioning of seniors in family relations, e.g. household structure, economic situation, the main social roles available to elderly. In view of contemporary social transformations one can raise the questions: Is changing family able to ensure quality of life for older generations? What are the changes in the family? What are the implications of these changes for older people? What concept of the family should social policy addressing this category refer to?

Keywords: family, older people, family in flux, social roles in old age.